

Posudok dizertačnej práce Mgr. Radoslava Passiu „Estetika okraja a hranice (K vybraným aspektom fenoménov okraja a hranice v slovenskej literatúre 20. storočia v stredoeurópskom kontexte)“

Dizertačná práca Mgr. Radoslava Passiu sa približuje k fenoménu hranice a okraja z niekoľkých strán. Jej základné námetové vymedzenie by mohlo zvädzať k všeobecnosti, až vágnosti, veď hranica a s ňou súvisiace javy implikujú mnohonásobné významové súvislosti filozofického (problematika identity a inakosti a pod.), časovo-historického i kultúrno-antropologického rázu. Vo vzťahu k možnostiam témy je Passiov prístup uskomnený, materiálovo uzemnený a najmä v prvej a tretej kapitole (Hranica, Druhé mesto) produktívne konkretizujúci. Vychádza z premyslene zvolenej a spoľahlivo zvládnutej materiálovej bázy, z textov slovenskej literatúry sčasti klasicizovaných (Ballek, Vilikovský...), literárnohistoricky už známych (Cirbusová...), ale aj pozabudnutých (Patarák) či takých, ktoré boli vzhľadom na svoju aktuálnosť registrovaná zatiaľ iba kritikou (autori a autorky mladšej generácie a ich aktuálna tvorba). Tomuto pomerne rozsiahlemu korpusu (uvádzam z neho iba zástupné príklady) hľadá a väčšinou aj nachádza nový produktívny kontext. Ide najmä o súvislosti kultúrneho priestoru, štruktúrovaného pomimo tradičných usporadúvajúcich rámcov (akým je napr. národná literatúra) alebo aj v implicitnej opozícii voči nim, o súvislosti, ktoré sa potom prejavujú niektorými spoločnými aspektmi u diel rôznych dôb i jazykov. Pri pokuse o postihnutie týchto súvislostí kombinuje Passia viacero prístupov k materiálu – literárnohistorický, komparatívny, interpretačný, kultúrno-historický.

Práce je zložená zo štyroch relatívne samostatných kapitol (Hranica, Domov, Druhé mesto, Personálne aspekty fenoménov okraja a hranice), nosnosť stanovenej témy sa overuje vždy z iného aspektu a na inej materiálovej báze. Prvé tri časti majú ucelenú a relatívne uzavretú podobu, štvrtá ponúka tri samostatné krátke štúdiá, ktoré možno v kontexte práce pokladať za propozície, v ktorých si autor v mikrointerpretačných sondách overuje produktívnosť ďalšieho výskumu a skusmo vytyčuje jeho možný smer.

Východiskom kapitoly Hranica je téza o posune (transformácii) významového diania diela v závislosti od recepčného kontextu. Ide tu o rôznosť významov a napokon aj dôležitosť toho istého diela v rôznych recepčných poliach: to, čo sa javí ako okrajové v kontexte národnej literatúry, získava zasadením do iného kontextu (napr. regionálneho či areálového) aj iný (nový) zmysel. Nadobúda ho apelom na špecifickú skúsenostnú vrstvu, ktorá v čítaní z aspektu dominantného literárneho poľa nemusí byť prítomná, alebo je aspoň oslabená, a ktorá sa obracia na iný „kód“, v centrálnej (napr. národnej) literatúre neuplatnený. Predpokladom týchto úvah je potenciálna viackontextovosť významového pôsobenia diela, od ktorej sa odvíja jeho odlišné postavenie v rôznych kultúrnych formáciách: okrajové/marginálne (a zároveň menej „čitateľné“) v jednom sociokultúrnom systéme môže získať dominantné/centrálne postavenie v systéme inom, ktorý dokáže lepšie vyťažiť jeho významový potenciál. Uvedené tézy sú zároveň aj implicitnou polemikou s univerzalistickými

(globalizujúcimi) recepcno-estetickými koncepciami (napr. s tými, ktoré pracujú s predpokladom antropologickej konštanty).

Oproti modelu jednotnej, rovnakým jazykom garantovanej národnej literatúry, vyzdvihuje Passia areálový prístup, pričom tradičnejší model neneguje, ale ráta s ním ako so spoluhráčom (event. protihráčom) k vlastnému vymedzeniu – nejde teda o nahradenie (buď – alebo), ale o určitú podobu dynamickej symbiózy (aj – aj), prípadne – ak zostaneme pri hernej symbolike – o predstavu dvoch sčasti sa prekrývajúcich ihrísk, kde niektorí z hráčov hrajú naraz v dvoch rôznych zápasoch, pričom v každom obsadzujú iný post s iným stupňom dôležitosti (a, domyslené do konca, v jednom vyhrávajú a v druhom to vyzerá skôr na debakel). Konkretizáciou týchto východísk je modelové konštituovanie východokarpatského hraničného areálu, priestoru, ktorý sa na rozdiel od tradičnejšie poňatého regiónu nevytvára ako subsystém dominantnej národnej literatúry, ale je cezhraničný (na slovensko-poľsko-ukrajinskom pomedzí) a disponuje vlastným centrom a autonómnou „gravitačnou“ silou. V koncepcnom vymedzení a teoretickom zdôvodnení tohto priestoru vidím najväčší prínos Passiovej práce.

Jeho poňatie areálu má dynamickú, pružnú podobu: možno vedený potrebou vytvoriť vlastnej koncepcii kontrastné pozadie generuje autor trochu zjednodušený a statický model národnej literatúry. Ak v súvislosti s Ballekom konštatuje, že „*centrálny prúd slovenskej prózy ešte v 70. a 80. rokoch 20. storočia akcentuje predovšetkým obranno-rozdeľujúcu funkciu hranice, ktorú chápe... aj ako vlastné hodnotové východisko*“ (s. 25 – 26), ide o modelové zjednodušenie, ktoré vytvára potrebný kontrast pri nastoľovaní vlastnej koncepcie, no nie je celkom primerané významovej zložitosti diela (Južnej pošty). Passiova recepcná konkretizácia tejto knihy je sčasti problematický: rozprávačská perspektíva Južnej pošty, ktorá má byť podľa charakteristiky na s. 24 „národno-obranárska“, je predovšetkým determinovaná vekom protagonistu, chlapca, ktorý ešte nie je schopný ideologickej konceptualizácie; ideovým emblémom Ballekovej palánskej trilógie nie je národ, ale štát a s ním spätá „služba“; hranica u Balleka je síce „líniou rozdeľujúcou dva svety“ (s. 25), ale jej relevancia sa relativizuje časťami posunmi... Passia sa venuje aj aktuálnym dielam, pričom občas žánrovo vybočí a vo vedeckej štúdiu uplatňuje výraz primeraný skôr kritike (pasáže venované Krajňakovej Carpathii, napr. na s. 43). Ide však skôr o jednotlivosti, prácu ako celok charakterizuje primeraný výkladový štýl, zjasňujúco a usporiadane približujúci čitateľovi výsledky výskumu. Prispieva k tomu aj dobre (neexhibične) vybraná sekundárna literatúra, ktorá tu slúži ako koncepčné a terminologické vodidlo k spracovaniu problematiky, nie ako prostriedok na predvedenie autorovej sčítanosti. Aj jej prostredníctvom sa Passia prihlasuje k jednej tradícii domáceho uvažovania o nastolenej téme, k tradícii systémovej „decentralizácie“ (O. Čepan, P. Zajac).

Podkapitola Cudzinec na hranici (1.3.) je zameraná na spôsob, akým je východokarpatský hraničný areál vnímaný a zobrazovaný autormi prichádzajúcimi „zvonku“ v rôznych obdobiach od prvej polovice 20. storočia až po súčasnosť. Autor venuje pozornosť kanonickým textom medzivojnovej českej literatúry, ktoré tematizujú uvedený priestor (Olbracht, Čapek), identifikuje

postupy charakterizujúce súčasné spracovanie témy (Stasiuk) a ich konexie so staršou literárnou tvorbou (napr. využitie „*naračnej perspektívy cudzinca, vyhnanca a prisťahovalca*“).

Druhá kapitola práce sa venuje domovu a porovnáva tvorbu spojenú s touto témou u predstaviteľov dvoch generačných vrstiev slovenskej prózy – najstaršej a najmladšej – v úsilí stanoviť rozdiely v prístupe (medzigeneračné, ale – v prípade R. Slobodu a P. Vilikovského – aj individuálne autorské). Relevantnosť témy autor presvedčivo zdôvodňuje na začiatku, keď prepája cestu (geografickú) s motívom subjektívnej vnútornej premeny (cesty do seba/k sebe/za sebou – za novými možnosťami seba samého...). Výhradu možno vzniesť voči jednoznačnosti, s akou Passia interpretuje záver Slobodovho Narcisa („*rehabilitácia domova*“, s. 73). Ten je ambivalentnejší a navyše smeruje už mimo textový priestor tohto románu (návrat hrdinu domov nemusí znamenať zhodnotenie domova – ak by sme však celé Slobodovo dielo čítali ako „veľký text“ rozvíjajúci osudy toho istého subjektu, potom by jeho ďalšie osudy boli skôr spochybnením než rehabilitáciou domova – vid' Rozum alebo Útek z rodnej obce).

Nasledujúca kapitola Druhé mesto prináša relevantnú semiotickú interpretáciu kultúrneho a sociálneho postavenie Košíc v rôznych historických súvislostiach (od doby 1. ČSR až po súčasnosť). Popri úvodnej kapitole, ktorá konštituuje východokarpatský hraničný areál, ide o najprínosnejšiu časť práce. Z oboch je zrejme vnútorné zaujatie autora témou, prekračujúce hranice akademického štandardu a odkazujúce na jeho životnú spätosť s prostredím, ktorému sa venuje a ktoré vymedzuje. V tejto kapitole sleduje významové generovanie mestského priestoru vo vedomí obyvateľov, jeho premeny, meniace sa pôsobenie časovo rôznych významových vrstiev, ich „slabnutie“ i reaktiváciu v rôznych dobách. Úvod do „čítania“ Košíc ponúka najlepšie pasáže práce, autorovi sa podaril úspešný presah od literatúry k všeobecnejšie, kultúrno-historicky poňatým súvislostiam (materiálovou bázou je najmä literatúra, ale nielen ona – aj výtvarné umenie a široko poňatý verejný priestor). Rekonštrukcia krátkej existencie časopisu/zborníka Krok presvedčivo ukazuje, aké zložité (a napokon aj márne) sú pokusy kultúrne sa etablovať v priestore, ktorý v danej chvíli rezignoval na svoju pamäť. Systémová paralela, vedená medzi Košicami a Brnom, ktorá sa týka ich vzťahu k centru, však obstojí len do určitej miery. Základný rozdiel vidím v inej štruktúre českého a slovenského kultúrneho priestoru: ten slovenský je omnoho viac centralizovaný, „bratislavocentrický“, Čechy disponujú viacerými relatívne nezávislými a už aj historicky etablovanými a kontinuálne sa rozvíjajúcimi „areálmi“ – nejde len o Brno, ale aj napr. o Ostravu alebo Severné Čechy – , z čoho vyplýva aj väčšie sebavedomie postavené na vedomí lokálnej príslušnosti a jej tradície, ktorá nemusí byť zložito, problematicky a do určitej miery umelo obnovovaná (vid' Máraiiov „návrat“ do Košíc v 90. rokoch). Praktickým dôsledkom je potom aj kontinuita kultúrneho časopisectva, keď do kontrastu možno postaviť stále nové pokusy o založenie časopisu v Košiciach a tradíciu Hosta (ale aj iných periodík) v Brne.

Posledná kapitola Personálne aspekty fenoménov hranice a okraja je vzhľadom na rozsah i spôsob spracovania a v porovnaní s ostatnými časťami skôr súborom skíc, než kompozične

vyváženým uzavretím práce do jednotného celku. Možno ju chápať ako prípravnú fázu, v ktorej sa overuje nosnosť témy v prípade, ak sa rozhodneme uchopiť ju z iného než priestorového aspektu (tu by malo ísť o aspekt osobnostný, demonštrovaný prostredníctvom L. Štúra, P. O. Hviezdoslava a F. X. Šaldy). Ide skôr o glosy k vybraným osobnostiam a ich „hraničnosti“, približujúce sa miestami štylistickým profilom publicistiky („*Ak sa chcel niekto korit' Šaldovi, ťažko sa bez skutočného popretia prvého mohol neskôr začať korit' Stalinovi...*“, s. 144).

V predslove k tejto kapitole sa zmieňuje „okrajovosť“ Šaldových slovacikálnych textov v súvislostiach autorovej tvorby ako celku a celá stať venovaná slovenskej recepcii a „domestikácii“ Šaldy je postavená na téze o periférnosti tejto časti jeho diela pre českú kultúru. Otázkou však ostáva, prečo by to tak malo byť. Isteže z hľadiska kvantity slovenská téma tvorí iba zlomok celku, ale v kontexte tej časti Šaldovho diela z obdobia Zapisníku, ktorá presahuje umenie a mieri k spoločnosti je Slovensko v podobe „slovenskej otázky“ rovnako dôležité ako iné spoločensky a politicky vtedy aktuálne témy, napr. Henlein, sudetskí Nemci či Osecká katastrofa. Išlo o texty primárne určené českému prostrediu (z tohto hľadiska je sledovanie ich apropiácie na Slovensku dobrým a produktívnym nápadom), pričom ich významové smerovanie viedla snaha prispieť k takej podobe vzťahov medzi národmi v jednom štáte, ktorá by tento štát udržala a urobila silnejším. K ďalšiemu rozvíjaniu témy Šalda a Slovensko by sa dal využiť asi najzásadnejší kritikov text k tejto problematike, stať venovaná knihe L. Nováka Jazykovedné glosy k československej otázke (vyšlo pod názvom Československá otázka v novém osvětlení): autorovi nejde o filológiu, ale o spoločnosť, čiže o sociálnu a priamo aj politickú funkciu Novákovej knihy. To platí aj pre viac-menej všetky články z medzivojnového obdobia venované Slovensku, ktoré Šaldy zaujímalo predovšetkým ako súčasť ČSR. Ak sa venuje jednotlivým dielam, tie sú zasadené do širších rámcov prehľadovej state, pričom niektoré z diel akoby celkom samozrejme radí do českého kontextu (článok z roku 1934, v ktorom sa venuje Vámošovej Odlomenej haluzi, má titul Glosa k niekoľika moderním románům českým /sic!/). Gros Šaldových prác venovaných Slovensku sa teda venuje „slovenskej otázke“ ako otázke položenej českému prostrediu (aj slovenská literatúra – a jazyk – boli predovšetkým problémami sociálnymi a politickými). Pre toto prostredie (a Šaldy) nemusela byť zvlášť zaujímavá: klásť si ju bolo však nutné vzhľadom na dobu (rovnako sa v polovici 30. rokov „nedalo nezaoberať“ sudetskými Nemcami)

Vznesené výhrady a položené otázky sa týkajú jednotlivostí a nemali by prekryť prácu ako celok a jej prínos. Nachádzam ho najmä v prvej a tretej kapitole knihy, kde sa nastoľujú viaceré zatiaľ málo známe alebo prehliadané súvislosti. Passia prejavil schopnosť nájsť pre literárne a kultúrne fakty nový organizujúci princíp, podať model ich vzťahov a tým dať hlas síce už existujúcej, ale doposiaľ literárne prehliadanej sociálno-kultúrnej skutočnosti, akou je napr. východokarpatský hraničný areál. Zhodnocuje to, čo bolo dosiaľ marginalizované. Práca je prehľadne členená, je zřejmé, aké sú autorove východiská i závery: súvisí to aj s použitým jazykom, ktorý „prilieha“ k téme a je oprostý od akademického žargónu. Na autorovom prístupe si cením najmä zmenu výskumnej perspektívy, presun pozornosti od národne, jazykovo konštituovanej literárnosti k tvorbe založenej priestorovo

(priestorom). Jeho výskum znovu „vtáhuje do hry“ región, ale bez obrannej, „provinčnej“ dikcie ako priestor otvorený, prístupný.

Na základe predloženej práce navrhujem, aby po úspešnom absolvovaní obhajobného konania bol Mgr. Radoslavovi Passiovi **udelený** titul doktora filozofie (PhD.).

V Prahe 24. 10. 2012

Mgr. Vladimír Barborík, CSc.